

CADRUL VALORIC AL DEZBATERILOR

Radu Pop

Pretextul acestui articol este o piesă de teatru pe care am văzut-o în 2018, la Teatrul Național Târgu Mureș. E vorba de piesa lui Ferdinand von Schirach, *Teroare*, în regia lui Bobi Pricop. Nimic nu anunța, în acel an, tumultul dezbatelor ce avea să învăluie, odată cu izbucnirea pandemiei, societatea românească, și nu numai. Încă păstrez acel formular de vot pe care l-am primit la începutul spectacolului și trebuie să spun că ceea ce are inedit piesa este modul în care se încheie. Publicul votează dacă personajul pilotului Lars Koch (admirabil interpretat de Theo Marton) este vinovat sau nevinovat. Nu voi intra în prea multe detalii specifice, pentru că nu doresc să ruinez plăcerea celor care vor să vizioneze sau să citească piesa, dar, totuși, voi spune că textul reia problema raportului valoric și de forță dintre individ și societate/colectivitate. Cât de departe putem merge în a-i restricționa pe indivizi, în a le limita și anula drepturile, uneori chiar până la anihilarea fizică? Avem dreptul, și în ce condiții, să sacrificăm niște vieți pentru a salva altele? Tema mi se pare actuală, într-o societate care nu prea a excelat de-a lungul timpului în dezbateri civice. Probabil ceea ce am putea câștiga din această pandemie este conștientizarea acută, uneori violentă, a diferențelor dintre noi și a faptului că e nevoie să discutăm despre ceea ce ne separă. În același timp, cred că e nevoie de o regândire a modului în care noi, ca indivizi, ne raportăm la societate: o regândire în termeni de responsabilitate și responsabilizare, dar și în termenii respingerii unui model de stat paternalist de care se pare că nu mai scăpăm.

Dezbaterile pornesc, în general, de la teme care împart societatea în cel puțin două facțiuni. Uneori, sunt mai multe,

dar fiecare grup încearcă să fie cât mai convingător în legătură cu ceea ce el consideră mai bun, mai valoros, mai drept, pentru societate în ansamblul ei. Problema este că o rezoluție se aplică întregii societăți și nu doar unuia sau altuia dintre grupurile care o compun. Desigur, există excepții – cum ar fi salariul minim în construcții sau neimpozitarea celor din industria IT – care țin de politici publice în anumite domenii. E greu să ne imaginăm o societate în care unele norme se aplică în mod diferențiat, adică doar grupurilor care sunt de acord cu ele. De exemplu: „Noi suntem de acord cu avortul, deci pentru noi este permis, dar voi nu sunteți de acord cu avortul, deci pentru voi este interzis“.

Cu toții am putut constata că, în ultimii ani, dezbaterile (un aspect important și esențial) din societățile democratice se poartă mai ales în jurul relației dintre individ și societate/comunitate. Mai precis, în legătură cu întrebarea: cât de mult poate restrânge societatea drepturile și libertățile individuale, astfel încât să nu ne rătăcim pe nesimțite pe drumul către totalitarism?

Sunt și alte întrebări referitoare la această temă și care, într-un fel sau altul, pun în discuție raportul dintre o majoritate și diverse tipuri de minorități. În ce măsură ne poate obliga statul, care sunt justificările acceptabile ale acestor constrângeri, în ce constă responsabilitatea individului față de societate, care este datoria noastră (dacă este vreuna) față de societate și a societății față de noi?

Mai e apoi aspectul pozitiv-negativ legat de orice drept. De exemplu, în legătură cu libertatea de exprimare, ar trebui ca statul să asigure și „tribuna“ de la care orice voce să poată fi auzită (pozitiv) sau e suficient să se asigure că nimeni nu va fi împiedicat să-și exercite acest drept (negativ)?

Așadar, ceea ce îmi propun în acest articol este delimitarea acelor cadre valorice, de perspectivă, din care se poartă dezbaterile în societățile democratice. Trebuie să apărăm societatea sau trebuie să apărăm individul (Michel Foucault), cu mențiunea: cele două paradigme nu sunt deloc incompatibile, dar, mereu și mereu, se pune în discuție împingerea într-o parte sau alta a graniței de influență dintre individ și societate/stat.

Mi se pare legitim să pornim de la următoarele premise:

- Nu putem trăi în afara societății/statului/autorității.
- Drepturile individuale (la viață, proprietate, libertate, asociere etc.) sunt inviolabile, inalienabile.
- Limitele libertății mele sunt date de libertățile, drepturile celorlalți semenii.

Dintr-o perspectivă colectivistă, statul/societatea este favoritul indiscutabil. Din moment ce nu putem trăi în starea naturală, din moment ce statul este necesar, iar efectele slăbirii, ale distrugerii sale sunt dezastruoase pentru individ, putem justifica numeroase constrângeri. În spatele instituirii acestor constrângeri asupra drepturilor individuale, stau mereu formulări care trimit la asumarea unor țeluri colective: „o societate mai bună“, „o societate în beneficiul celor mai mulți“ etc. De exemplu, statul își poate propune să-și educe cetățenii într-un anumit fel și e gata să-i oblige pe copii și pe părinții acestora să se conformeze acestui traseu educațional. Într-o dezbatere, mă pot situa într-un cadru valoric de acest tip și voi încerca să arăt că ceea ce propun va fi bun pentru cei mai mulți. În multe situații, un argument considerat puternic va arăta că o anumită rezoluție are efecte benefice asupra celei mai mari părți a societății. Aceasta este perspectiva utilitaristă (Mill) care consideră că binele, dreptul este ceea ce e de folos celor mai mulți. O poziționare de acest tip poate fi întotdeauna contraatacată de pe poziții antitotalitariste: „binele societății“ a servit de prea multe ori pentru crime împotriva umanității.

Ne-am putea întreba, ca membri ai societății, cât de confortabil ne simțim, știind că lucrurile sunt judecate dintr-o perspectivă utilitaristă? Două sute de oameni dintr-un avion deturnat ar putea fi sacrificați pentru a salva 70.000 aflați pe stadionul pe care teroriștii din avionul deturnat l-au ales drept țintă... Dacă aș ști ca lucrurile sunt judecate astfel, cum m-aș simți ca pasager în avionul deturnat sau ca spectator pe stadion? Asta ar introduce un criteriu de circumstanță în judecarea valorii unei vieți. Viața mea nu contează decât într-o alăturare, suficient de generoasă, care să merite sacrificarea altora. Valoarea ar fi dată de locul și de mulțimea în care mă aflu: dacă sunt în avion, aparțin celor puțini și moartea mea

poate fi justificată, ca spectator pe stadion sunt printre cei mulți și voi fi salvat doar în virtutea acestui fapt.

Acceptăm soluțiile utilitariste, pentru că ele înseamnă maximizarea binelui și minimizarea răului. Dacă am ști și am conștientiza faptul că societatea se bazează pe decizii utilitariste, în ce măsură ne-am simți protejați, în siguranță? Am fi probabil îngrijorați că viețile noastre ar putea fi puse la un moment dat în balanță...

Celălalt cadru valoric poate fi discutat pornind de la a doua premisă pe care se întemeiază acest articol. Vom trece totul prin prisma drepturilor individului, mai precis vom pleca de la inviolabilitatea acestor drepturi. Nimeni nu ar trebui să fie constrâns să facă ceva împotriva voinței sale. Niciun drept individual nu ar trebui sacrificat pentru binele celor mulți fără acordul celui care eventual decide să se sacrifice. În acest sens, omul este proprietarul său (Robert Nozick) și dispune de sine la fel cum dispune de orice proprietate, cum ar fi, de exemplu, casa lui. Dreptul de a dispune de propriul meu corp, dreptul la viață, la asociere sau la libera exprimare sunt dincolo de orice discuție despre constrângerile pe care statul le poate impune. Aceste restricționări sunt privite cu maximă neîncredere, iar lecția dată de totalitarismele secolului XX ne obligă să considerăm aceste constrângeri drept niște potențiale pericole, ipotetici pași spre dictatură.

Să privim lucrurile în alt fel... și să vorbim despre beneficii, nu despre sacrificii. Avem un student imobilizat într-un scaun cu roțile și accesul în sala principală de curs e posibil, chiar dacă nu există nicio rampă în clădire. Sala e la parter. Totuși, unele lucrări practice/laboratoare sunt ținute la etaj, în săli dedicate, la care studentul nostru nu are acces. Accesizarea spațiului cu rampe de acces pornește de la premisa că drepturile individului sunt cele mai importante, dar decizia de realizare a rampelor ar lua în calcul – din perspectivă utilitaristă – beneficiile și costurile. Pornind de la premisa că viețile oamenilor nu pot fi comparate și că ele sunt la fel de valoroase, rampele se construiesc. Dimpotrivă, ținând cont de faptul că sunt puțini beneficiari și că banii ar putea fi folosiți mai util, în folosul celor covârșitor mai mulți, rampele nu se vor construi.

N-aș vrea să se înțeleagă că ar mai corect, mai moral să sacrificăm sau să distrugem societatea pentru o singură persoană, indiferent de circumstanțe. Recunoaștem, în același timp, că acest tip de probleme pot fi extrem de dificile și, uneori, complicat de rezolvat. Am putea să ne propunem să trăim într-o societate cât mai bună, dar nu cu prețul sacrificării altor indivizi. Acest amendament ar funcționa atunci ca o constrângere esențială (Nozick) de la care decizia ar putea să pornească. În fapt, e reluarea unui ideal politic popperian: ar putea fi dificil să facem „cea mai bună societate“ pentru toți, dar am putea încerca să încălcăm drepturile individuale cât mai puțin.

Arbitrariul circumstanțelor (avion sau stadion) poate fi înspăimântător, la fel cum lipsa de sens sau de logică pot fi mai tulburătoare decât traiectoria unui destin tragic. Acestea mi se par cele două cadre valorice care structurează dezbaterile din societatea contemporană. Cred că există variante graduale sau accentuări extremiste ale fiecăreia dintre ele, dar mi se pare util să le conștientizăm. Până la urmă, cele două întrebări: „Ar trebui să sacrificăm un om pentru a salva 500?“ și „Ar trebui să fiu sacrificat pentru a salva 500 de oameni?“ se referă la aceleași numere, dar e greu de spus dacă răspunsurile sunt la fel de ușoare în ambele situații. Aș înclina să cred că nu.